

Філософія

УДК 130.2

Борканюк Алла Борисівна

кандидат філософських наук, доцент,

доцент кафедри філософії

Національна академія Служби безпеки України

Borkaniuk Alla

Candidate of Philosophical Sciences, Associate Professor,

Associate Professor of the Department of Philosophy

National Academy of the Security Service of Ukraine

Остроухов Володимир Васильович

доктор філософських наук, професор,

завідувач кафедри філософії

Національна академія Служби безпеки України

Ostroukhov Volodymyr

Doctor of Philosophical, Professor,

Head of the Department of Philosophy

National Academy of the Security Service of Ukraine

Шульмін Сергій Олександрович

старший викладач кафедри філософії

Національна академія Служби безпеки України

Shulmin Serhiy

Senior Lecturer of the Department of Philosophy

National Academy of the security service of Ukraine

ФІЛОСОФСЬКІ ВИМІРИ КУЛЬТУРНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ
PHILOSOPHICAL DIMENSIONS OF CULTURAL SECURITY OF
UKRAINE

Анотація. У статті проаналізовано філософські аспекти культурної безпеки як важливого складника національної безпеки України. Розглянуто поняття «культура», «культурна безпека», «культурна безпека особистості», «суб'єкт та об'єкт культурної безпеки». Особливу увагу присвячено культурній безпеці як чиннику сталого розвитку суспільства, захисту життєвих потреб особистості.

Ключові слова: культура, культурна безпека, культурна безпека особистості, суб'єкт та об'єкт культурної безпеки.

Summary. This article analyzes the philosophical aspects of cultural security as an important component of Ukraine's national security. The concepts of "culture", "cultural security", "cultural security of the individual", "subject and object of cultural security" are considered. Special attention is paid to cultural safety as a factor of sustainable development of society, protection of vital needs of the individual.

Key words: culture, cultural safety, cultural safety of the individual, subject and object of cultural safety.

Постановка проблеми. Теорія національної безпеки оперує різноманітними термінами. Ключовими з них є такі поняття, як «безпека», «національна безпека», «державна безпека», «воєнна безпека», «інформаційна безпека». Проте не дуже активно досліджують явища і процеси, що пов'язані із забезпеченням культурних інтересів суспільства й особистості. Тому виникає потреба в посиленні концептуально-теоретичного розроблення понять «культурна безпека», «суб'єкт та об'єкт культурної безпеки», «культурна безпека особистості» як фундаментальних категорій сучасного гуманітарного знання, потреба аналізу їх сутнісно-філософського змісту.

Актуальність дослідження зумовлена двома основними причинами. Перша – це процеси глобалізації та розвитку інформаційних технологій, що охоплюють усі сфери суспільного життя, зокрема й культуру. Вони постають чинниками, що суттєво впливають на характер та напрями культурних процесів у певному суспільстві. Їм притаманні значні деструктивні тенденції уніфікації культурного простору, які породжують перед національною державою проблему збереження власної культурної самобутності в соціальному просторі. Друга причина (для сучасної України вона стала домінантною) – це російська воєнна агресія, яка спрямована на знищення всіх сфер суспільного буття країни і, зокрема, культурного. Захист української ідентичності, духовних цінностей перетворюється на один з основних напрямків забезпечення національної безпеки та її важливого складника – безпеки культурної. У таких умовах теоретичний аналіз цього феномену набуває додаткового значення.

Методологія дослідження. Стаття є спробою поєднати методологічні підходи філософії та когнітивну лінгвістику. Це відкриває перспективу поглибленого розуміння понять «культурна безпека» та «культурна безпека особистості» в динаміці їх розвитку та в розмаїтті аспектів. Для реалізації окремих завдань автори використовують потенціал культурно-антропологічного підходу, а також можливості філософської герменевтики.

Мета статті – визначити сутнісно-філософські аспекти категорій «культурна безпека», «культурна безпека особистості», «суб'єкт та об'єкт культурної безпеки» для окреслення пріоритетних заходів забезпечення національної безпеки у сфері культури.

Виклад основного матеріалу. Проблема культурної безпеки пройшла тривалий шлях свого історичного розвитку. Зміст поняття змінювався залежно від конкретно-історичних умов і стану культурного життя суспільства. Поширена думка, що культурна безпека пов'язана

насамперед із відмінностями в культурі між різними країнами світу. Їх формує культурна безпека. Однак у стародавні часи в умовах нестачі інтенсивної комунікації між різними цивілізаціями світу, конфлікти між різними культурними системами не мали очевидного характеру, а питання культурної безпеки, особливо національної культурної безпеки, були інтегровані в загальні проблеми безпеки. Іншими словами, незважаючи на те, що проблему національної культурної безпеки не проаналізовано докладно, її вважали важливим елементом національної безпеки як цілісної системи. Коли країна внаслідок воєнної агресії потрапляє в залежність від іншої країни, а воєнна та політична безпеки повністю зруйновані, проблема культурної безпеки стає ще більш актуальною. Тому обґрунтовано можна вважати тезу про те, що культурна безпека – це здатність суспільства зберігати власну ідентичність у різних умовах, навіть за реальних або потенційних загроз.

Уперше про культурну безпеку було згадано в наукових працях Жана Бодена. Поняття «безпека» розглянуто там досить широко: це забезпечення насамперед певного економічного простору через установлення єдиної грошової системи. Культурну безпеку Жан Боден розумів як конфесійну безпеку, тобто захист держави від інших релігійних впливів [7].

У західній філософській та соціологічній літературі концепція культурної безпеки як окремого явища починає активно розвиватися у вісімдесяті роки ХХ сторіччя. Витоки цього процесу пов'язують із формуванням медичного обслуговування народу маорі в Новій Зеландії, коли стало зрозумілим, що в процесі цієї діяльності потрібно враховувати традиції та звичаї народів, яким надають відповідну медичну допомогу. Саме в Новій Зеландії починають впроваджувати термін «*cultural safety*». В англomовному варіанті цей термін має дещо інше значення, але загалом зміст особливо не змінюється: *cultural safety* (культурна безпека)

забезпечена діями, що виражають повагу, визнають та розвивають культурну ідентичність пацієнта. Культурна безпека ґрунтувалася на взаємодії, визнанні розмаїття світоглядних позицій як у середині культурних груп, так і між ними. Поступово термін «культурна безпека» в англomовній версії почав набувати більш широкого значення – «*cultural security*». Обидва терміни «*safety*» і «*security*» значною мірою збігаються за семантикою і визначають безпеку. Але поняття «*security*» має здебільшого формалізований, юридичний сенс. Це захист, забезпечення, гарантія, охорона. Термін «*safety*» водночас із «станом захисту» відображає такі аспекти, як «неушкодженість», «цілісність».

Упродовж останніх років багато вітчизняних філософів (А. Єрмоленко, О. Гончаренко, О. Дзьобань, З. Чуйко, В. Яценко та інші) досліджує широкий спектр компонентів духовного життя суспільства й особистості, які пов'язані водночас з питаннями національної безпеки та її складника – культурної безпеки. Аналіз їх наукових праць свідчить про те, що у визначенні поняття «культурна безпека» немає єдиного обґрунтованого підходу. Проблема окреслення поняття «культурна безпека» прихована в його головному складнику – понятті «культура». Цей термін (і явище, яке він відображає) має непросту природу. Як процес, що відбувається в суспільстві, культура може існувати лише в безперервному розвитку. Цей розвиток пов'язаний із взаємодією двох полярних тенденцій: традиційною (консервативною) і творчою (інноваційною). Традиційна сконцентрована в уже набутих попередніми поколіннями правилах, канонах, духовних цінностях, що становлять основу культури будь-якого народу та забезпечують спадкоємність поколінь. Це те, що потребує збереження, охорони та відтворення, формує підвалини етнічної культури та ідентичності. Водночас існує творчий аспект культури, який є потрібною умовою її розвитку. Культура перебуває в стані постійних змін, збагачується, виконує адаптаційні функції. Людина, використовуючи вже

накопичені культурні цінності та узагальнюючи отримані знання і досвід, може створювати нові цінності і пріоритети, що містять відомі елементи, але мають нове наповнення. На основі цього процесу людина не тільки розвиває культуру, разом із культурою вона розвивається сама, оскільки проводить через власну свідомість духовні цінності попередніх поколінь. У суперечливій взаємодії традицій і творчості відбувається народження нових ознак і явищ культури, а накопичення достатньої кількості змін призводить до появи нової культури й нового ідеалу людини.

Культура характеризує рівень розвитку суспільства, його гуманності, формування людини як соціальної істоти. Накопичені суспільством духовні та матеріальні цінності наповнюють його культурну спадщину. Це поняття охоплює всі цінності, створені людиною, на відміну від природних речей і явищ. Культурна спадщина є основою стабільності життя й розвитку суспільства. Її потенціал визначає ступінь розвитку суспільства: людина, знаючи і вміло використовуючи накопичений досвід, духовні та матеріальні цінності попередніх поколінь, здатна розвивати себе і свою культуру, зміцнюючи в такий спосіб стабільність і безпеку суспільства. Суспільство, що не має або втратило власну культуру, приречене на безперспективне і небезпечне існування.

Культурна безпека – це філософія і спосіб діяльності, який створює гарантії про те, що до усіх людей – представників різних етнічних і соціальних груп ставляться з урахуванням їх унікальних культурних потреб і відмінностей. Такий підхід передбачає право на відмінність і закликає до взаємодії, яка не принижує, не знищує і не позбавляє людей можливостей на підставі будь-яких уявних або фактичних відмінностей. Важливий принцип культурної безпеки полягає в тому, що він не вимагає від людей зосередженості на культурних аспектах будь-якої іншої культури, крім власної. Навпаки, культурна безпека – це залучення насамперед до власної культурної ідентичності і своєрідності, а також

побудова відкритої і гнучкої комунікації з людьми, які мають інші культурні цінності.

Традиційно культурну безпеку аналізують у контексті безпеки всієї нації та визначають її важливість у створенні національної ідентичності і роль ключового чинника соціальної солідарності та сталого розвитку країни. Це можна віднести до макрорівня прояву і дослідження цього явища. Але існує ще один вимір дослідження (мікрорівень), що намагається наблизитися до певної людини, що має право на реалізацію соціальних і культурних прав, потрібних для збереження її гідності та вільного розвитку як особистості. Для відображення наявності цих рівнів та структурованості культурної безпеки вважаємо доцільним ширше використовувати категорію «суб'єкт культурної безпеки». У загальному розумінні – це носій національної культури, її цінностей, ідентичності, будь-яке соціальне ціле (особистість, суспільство, держава, нація, етнічна група). Суб'єкти культурної безпеки перебувають у постійній взаємодії, що може мати суперечливі та, навіть, конфліктні форми. На наш погляд, перспективно пов'язати поняття «суб'єкт культурної безпеки» з поняттям «культурний код». Традиційно культурний код визначають як добірку образів, що утворює будь-яке поняття у свідомості людини. Це вплив культурної спадщини на формування людини, що формує орієнтири діяльності, розвиток особистості й соціуму. Його можна вважати виявом «колективного несвідомого», варіантом архетипу. Культурний код виступає важливою умовою збереження, спадкоємності і сталості людського буття. Суб'єкт культурної безпеки, з одного боку, формується під впливом культурного коду, а з другого – виступає його носієм.

Невід'ємним від суб'єкта культурної безпеки є її об'єкт. У широкому розумінні об'єкт забезпечення культурної безпеки – уся матеріальна та духовна культура суспільства. Подальша конкретизація цього поняття уможливорює виокремлення в культурі як об'єкті забезпечення культурної

безпеки системи цінностей, переконань, норм і зразків поведінки, притаманних тим чи тим індивідам або спільнотам (суб'єктам). Ця система охоплює кілька основних елементів. Перший – це гносеологічний, знаково-символічний елемент, тобто знання, оформлені в певні поняття і уявлення та зафіксовані у мові. Мова – це об'єктивна форма акумуляції, збереження та передавання людського досвіду, найважливіший елемент культури і, відповідно, об'єкт культурної безпеки.

Важливим компонентом культури є її ціннісно-нормативний складник. Цінність – властивість того чи того суспільного предмету, явища задовольняти потреби, бажання, інтереси. Цінності формуються унаслідок усвідомлення соціальним суб'єктом власних потреб у співвідношенні їх з різними проявами буття, тобто в результаті ціннісного ставлення, що реалізується в акті оцінки. Система цінностей соціального суб'єкта акумулює різні цінності: сенсо-життєві (уявлення про добро та зло, щастя, цілі та смисл життя); універсальні (життя, здоров'я, особиста безпека, добробут, сім'я, освіта, кваліфікація); суспільне визнання (працелюбність, соціальний статус); міжособистісне спілкування (чесність, совість, доброзичливість); демократичні (свобода слова, совісті тощо). Як слушно зауважує Г. Ситник, система національної безпеки і, передусім, підсистема управління вказаною системою знаходять своє сутнісне відображення в сукупності національних цінностей [6, с. 353].

Ціннісне ставлення може бути зафіксовано як соціальна норма. У певному сенсі соціальну норму можна вважати наслідком повторності оцінки. Норми є засобом, що наближають ціннісно-значуще до повсякденної практики людини. В них більшою мірою, ніж у цінностях, наявний імперативний момент – вимога діяти (або не діяти) певним чином. Їх виконання забезпечують різні форми примусу, починаючи з громадської думки та завершуючи державними інститутами.

Синтетичною формою культури є обряди, звичаї, традиції. Обряд – це сукупність символічних колективних дій, що вміщують деякі соціальні ідеї, уявлення, цінності, норми та викликають певні колективні почуття. Сила обряду полягає в його емоційно-психологічному впливі на людей. В обряді відбувається не тільки раціональне засвоєння тих чи тих норм, цінностей та ідеалів, але й також їх співпереживання учасниками обрядової дії.

Звичай – це прийнята з минулого форма соціальної регуляції діяльності і стосунків людей, що відтворюється в певному суспільстві або соціальній групі, та є звичною для їх членів. Звичай – це неписане правило поведінки.

Традиції – це елементи соціальної і культурної спадщини, які передають із покоління до покоління і зберігають у певному суспільстві тривалий час. Традиції функціонують в усіх соціальних системах і є потрібною умовою їх життєдіяльності.

Усі перераховані елементи культури водночас є об'єктами гарантування культурної безпеки. Саме вони становлять сутність культури. Їх опанування співвідноситься з фундаментальними (безпечними) цілями існування як особистості, так і соціуму.

Найявне ще одне поняття, що стосується цієї сфери – «безпека культури». За звучанням воно подібне до терміна «культурна безпека», але має дещо інше значення. Об'єктом забезпечення безпеки культури виступає культура будь-якого народу у формі, що склалася, і охоплює регіональну, місцеву культуру. На відміну від цього, поняття «культурна безпека» відображає значний соціокультурний простір, презентує культуру і як чинник, і як об'єкт гарантування безпеки. Культурна безпека – це не лише безпека в культурній сфері, але і посилення державної безпеки через розвиток культурної самосвідомості. Суспільство значно підвищує рівень

безпеки, якщо люди в ньому свідомо та цілеспрямовано дотримуються загальноприйнятих норм життєдіяльності, тобто є культурними.

Культура, що внутрішньо присутня на рівні буття соціального суб'єкта (насамперед, особистості), виступає як зв'язковий елемент, оскільки формує його діяльність та духовний світ у такий спосіб, щоб вони максимально сприяли розвитку суспільного цілого. Оскільки культура – це вияв людського буття у світі, то кожний індивід, незалежно від національного і соціального походження, статі, віку, освіти, конфесійної чи політичної належності визначений людиною культури. Є підстави стверджувати, що культурна безпека особистості, з одного боку, це умови розвитку та життєдіяльності конкретного індивіда, забезпечення його душевного і психічного благополуччя, а з другого – це захищеність культурних і духовних цінностей індивіда від і потенційних, і реальних загроз. Зміст культурної безпеки особистості спрямований на захист життєвих потреб (інтересів) особи, її цінностей, ідеалів та сенсу життя.

Отже, культурна безпека – важливий елемент національної безпеки України. Вона відіграє велику роль у розвитку суспільства: і чинник збереження ідентичності нації, сталості та спадкоємності її розвитку, і духовна основа життєдіяльності та відтворення соціуму, формування стратегії його розвитку.

Відповідно, основними пріоритетами культурної політики держави повинні стати: забезпечення гармонійного розвитку кожної особистості, задоволення її культурних запитів і потреб; створення умов сталого функціонування та цілісного відтворення культур основних соціальних суб'єктів та їх етнокультурної ідентичності; активізація діалогу на всіх рівнях за умови збереження власного культурного коду, «ядра» кожної культури; організаційне та ресурсне забезпечення розвитку національної культури та культур усіх національних груп, які проживають в Україні.

Література

1. Дзьобань О. П. Національна безпека України: концептуальні засади та світоглядний сенс. Харків: Майдан, 2007. 283 с.
2. Власюк О. С. Національна безпека України: еволюція проблем внутрішньої політики. Вибрані наукові праці. Київ: НІСД, 2016. 528 с.
3. Картунов О., Маруховська О. Головні віхи становлення зарубіжної етнополітологічної думки. *Політологічні читання*. 2019. № 4. С. 190-250.
4. Валецький О.Л. Пріоритетні напрями розвитку державної культурної політики в системі національної безпеки. *Аналітична записка НІСД України. Серія «Гуманітарний розвиток»*. 2016. № 27. URL: <http://www.niss.gov.ua/articles/2130/> (дата звернення: 02.11.2023).
5. Про культуру: Закон України від 12.01.2011 р. № 2778-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 24. Ст. 168. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2778-17> (дата звернення: 02.11.2023).
6. Ситник Г. Безпека як категорія і функція державного управління. *Вісник НАДУ*. 2018. № 1. С. 350-357.
7. Філософія політики: хрестоматія: у 4 т. Київ: Знання України, 2003. Т. 1. С. 277-279.
8. Чуйко З. Д. Фактори забезпечення національної безпеки України в контексті євроінтеграції. *Актуальні проблеми державного управління*. 2010. № 1. С. 426–434. URL: <http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/apdu/2010-1/doc/5/02.pdf> (дата звернення: 02.11.2023).
9. Яценко В. Іншокультура в свідомості та поведінці молодих: суть, зміст, наслідки. *Освіта і управління*. 2015. Т. 8. Ч. 1. С. 36-45.